

45. Гетьман І. Мазепа, його внутрішня та зовнішня політика.

Іван Мазепа (20 березня 1639 – 21 вересня 1709) – український військовий, політичний і державний діяч. Гетьман Війська Запорозького, голова козацької держави на Лівобережній (1687 – 1704) і всій Наддніпрянській Україні (1704 – 1709).

Внутрішня політика гетьмана Мазепа була безпосереднім продовженням політики Самойловича, але провадилася вона іншими темпами й подекуди іншими методами. Ця політика цілком виразно сприяла зростові козацької старшини, зміцненню її економічної бази й соціального становища й перетворенню її на зверхній стан Гетьманщини, а тим самим і на провідну верству в Козацько-Гетьманській державі.

Також І. Мазепа виступає як меценат. Він виділяє багато грошей на розвиток релігії та культурних установ, будує чудові церкви. У 1701 р. Києво-Могилянський колегіум дістає статус академії. За І. Мазепа відбувається її розквіт, кількість студентів досягає 2 тисяч. Також при І. Мазепі засновується чимало шкіл і друкарень.

Зміцнення старшинського землеволодіння вело до відродження феодальних відносин у Гетьманщині, до посилення експлуатації селян і рядових козаків. Щоб запобігти соціальній напрузі, І. Мазепа намагався врегулювати повинності селян та забезпечити права рядових козаків. Але в цілому, внутрішня політика І. Мазепа, яка за змістом була класовою, в інтересах козацької старшини, сприяла зміцненню в Гетьманщині феодальних порядків.

У внутрішній політиці Іван Мазепа спирався на старшину, низкою законів відособивши козацтво як окремий клас. Становище козацької старшини особливе. Всі ці заходи гетьмана, як і реформи у галузі судочинства й податків, свідчили про намагання гетьмана створити в Україні національну аристократію і з її допомогою вести боротьбу. Відновив автономію України. Водночас Мазепа всіляко дбав і про захист інтересів народних мас, обмежував апетити старшини, встановив максимальну панщину у два дні на тиждень. Загалом гетьман дбав про інтереси всього народу, всій країні.

Зовнішня політика. Завдяки дипломатичному хисту Мазепа зумів налагодити стосунки як з царівною Софією та фактичним керівником московського уряду кн. В. Голіциним, так і з їх наступником – царем Петром І, що врятувало Україну від можливих руйнацій після державного перевороту у Московській державі 1689 р.

Незважаючи на заборону міжнародних дипломатичних відносин, зафіксовану у «Коломацьких статтях» – угоді між Україною та Московською державою, підписаною під час обрання Мазепа гетьманом, він мав численні зв'язки з монархічними дворами Європи, зокрема, Веттінів у Польщі, Гіраїв в Криму та ін.

З метою оборони південних кордонів побудував фортеці на півдні України, зокрема, Новобогородицьку та Ново-Сергіївську на р. Самара.

Прагнучи знайти опору серед козацької старшини Лівобережної України, Мазепа дбав про забезпечення її представників маєтностями, про що свідчать гетьманські універсали Василю Борковському, Прокопу Левенцю, Михайлу Миклашевському, Івану Скоропадському та ін. В той же час І. Мазепа захищав інтереси простих козаків та посполитих, що було зафіксовано універсалами від 1691, 1692, 1693, 1701 років та інших, в яких регулювалися питання оподаткування та відробіток («панщина»). Вихований у принципах меркантилізму, Мазепа в різні способи сприяв розвитку економіки держави, насамперед промисловому виробництву та торгівлі.

У зовнішній політиці І. Мазепа прагнув поширити свою владу й на Правобережну Україну. У 1704 р., в умовах війни Росії зі Швецією, Мазепа, за дозволом Петра І, окупує Правобережжя.

Коли для Б.Хмельницького стає очевидним формальний характер підтримки з боку Туреччини, активізується проросійська спрямованість зовнішньої політики козацької держави. Визначальними були такі чинники, як спільна релігія, близькість мов і культур, спільність історичної пам'яті і, що істотно, військово-політична слабкість Росії порівняно з Туреччиною, що давало шанс більш повної самостійності майбутньої Української держави.

8 січня 1654 р. на Переяславській раді було вирішено віддати Україну під протекторат Московської держави при збереженні основних прав і вольностей Війська Запорізького. Остаточний юридичний статус України у складі Росії був визначений у «Березневих статтях» 1654 р.

В Україні зберігалися республіканська форма правління і військово-адміністративна система на чолі з гетьманом. Незмінним залишався і територіальний поділ. Україні надавалася незалежність у проведенні внутрішньої політики. Вона могла встановлювати дипломатичні стосунки з іншими державами, крім Польщі й Туреччини. Окремі статті дещо обмежували суверенітет Гетьманщини. Окрім заборони на дипломатичні стосунки з Варшавою і Стамбулом, йшлося про російський контроль над збиранням податків.

Проте 27 жовтня 1659 р. молодий Юрій Хмельницький під тиском 40-тисячного московського війська на чолі з Трубецьким змушений був погодитися на ухвалення нового Переяславського договору. Він забезпечував обмежену автономію України у складі Росії. Заборонялося обрання гетьмана без дозволу царя, зовнішні стосунки. Московські воєводи сіли в Києві, Переяславі, Ніжині. Чернігові, Брацлаві, Умані. Київська православна митрополія підпорядковувалася Московському патріархатові.

**КРАЇНА наприкінці XVII — у XVIII столітті. Посилення наступу
російського царизму на автономний устрій України, його остаточна
ліквідація**

Іван Скоропадський

Після об'єднання І.Мазепи зі шведським королем Петро I наказав старшині, яка залишилася на його боці, обрати нового гетьмана. Ним став старий і безвольний Іван Скоропадський (1708—1722). Раніше він служив у військовій канцелярії, виконував різні дипломатичні доручення, за правління Мазепи досяг посад генерального бунчужного, генерального осавула, стародубського полковника. Після обрання новий гетьман звернувся до московського царя з «Просительними статтями» — проханням про підтвердження прав і вольностей Гетьманщини. У відповідь були прислані т. зв. Решетилівські статті, які ще більше посилювали залежність України від Москви: 1) гетьманові без дозволу царя заборонялося змінювати

старшину, надавати і відбирати маєтності; 2) встановлювався російський контроль за збиранням податків та витратами на утримання козацького війська, старшинського адміністративного апарату тощо; 3) українське військо мало знаходитися під командуванням російських генералів, а гармати, забрані царськими воєводами у Батурині, залишалися за росіянами як військовий трофей. Водночас із відповіддю гетьманові цар призначив при ньому свого наглядча — міністра Ізмайлова, який мав право втручатися у міжнародні, майнові, управлінські справи Гетьманщини, стежив за гетьманом і старшиною. Гетьманську резиденцію було перенесено з Батурина до Глухова, ближче до російського кордону. Тут мали стояти два російські полки, які перебували у розпорядженні царського міністра. / На долю гетьмана Скоропадського випало важке завдання порятунку автономних прав України, які Москва намірилася звести нанівець. Адже після полтавської катастрофи Петро I поведився у Гетьманщині як у завойованій країні. Царська політика супроти України (аналогічно поводити себе і всі наступні самодержавні імператори Росії, з більшою чи меншою жорстокістю і фанатичною впертістю) передбачала такі основні заходи.

1. Руйнування основ української державності. Формально залишаючи попередній устрій Гетьманщини, царський уряд намагався підпорядкувати собі всю владу в Україні, ігноруючи основні права останньої, її гетьмана та уряд. Він штучно підігрівав антагоністичні протиріччя між гетьманом і полковниками, старшиною і народом; призначав на важливі посади чужинців; підтримував тих українців, які лояльно ставилися до його політики. Царська система підризу влади українського гетьмана яскраво відображена в листі князя Голіцина до канцлера Головкина: «Задля нашої безпеки на Україні треба насамперед посіяти незгоду між полковниками і гетьманом. Не треба виконувати прохань гетьмана. Коли народ побачить, що гетьман уже немає такої влади, як Мазепа, то, надіюсь, буде приходити з доносами... Треба, щоб в усіх полках були полковники, незгодні з гетьманом; якщо між гетьманом і полковниками не буде згоди, то всі справи їх будуть нам відкриті».

2. Фізичне виснаження України. Десятки тисяч українців спроваджувалися царським урядом на тяжкі примусові роботи — копання каналів навколо Ладозького озера, будівництво на фінських болотах нової російської столиці Санкт-Петербурга, спорудження фортифікаційних укріплень понад Каспійським морем тощо.

Вони змушені були воювати в Білорусі, Литві, Лівонії і Фінляндії за чужі їм інтереси. До цього, як правило, залучалися фізично здорові й економічно забезпечені козаки та міщани. З них додому поверталось 30 — 60 %, інші вмирали від нестерпних умов життя, епідемій, каліцтв тощо. Така політика царату фактично вела до поступового знищення українського генотипу, адже мова йшла про смерть десятків тисяч людей.

3. Руйнування України як самостійного економічного організму і поступове перетворення її в російську колонію. Зокрема, дедалі частіше місцевим купцям і торговим людям заборонялося займатися торгівлею не тільки з закордоном, а навіть із Запоріжжям. За порушення таких указів жорстоко карали і засиляли до Сибіру. Вводилася державна монополія на багато товарів. Широко практикувалося перекуповування різноманітних товарів

лише у російських купців, з чого останні мали неабиякий зиск. Нерідко центральною владою визначались торги, ярмарки, особливо порти в Росії, де саме могли торгувати українці., З 1719 р. товари з України експортували тільки через Ригу та Архангельськ — під російським контролем. Ціни на експортовану українську продукцію встановлював російський уряд. Отже, фактично була скасована вільна українська торгівля.

Українську економіку дуже виснажували постійне перебування в Україні великої кількості російських військ (часом понад 10 тис. чол.), яких утримували здебільшого за рахунок простого люду, а також швидке зростання податків. Так, тільки з Лівобережжя в царську скарбницю 1722 р. надійшло 45,5 тис. крб.. 1723 р. — 85,9 тис, а вже 1724 — 241,3 тис. крб. Тривожним симптомом було масове роздавання великих земельних маєтків, конфіскованих у прихильників Мазепи, ряду російських генералів та вельмож, що прагнули впровадити в Україні такі кріпацькі порядки, які вже давно існували в Росії. Значно підривала українську економіку політика московського уряду щодо збуту в Україні «лихих» мідних грошей, щоб срібні й золоті монети залишались по можливості в обігу в Росії й зосереджувалися у державній скарбниці.

4. Обмеження української культури. Цілеспрямовано звужувалося вживання національної мови (особливо в офіційних установах, великих містах і т.д.), були накладені обмеження на видання книг, зокрема, з 1721 р. Києво-Печерській і Чернігівській друкарням було заборонено друкувати всі інші книги, крім церковних, здобуття освіти було взято під нагляд дуже підозрілої й неприязної до «іногородців» державної цензури. За наказом Петра I з Києва за кордон було вислано всіх студентів Києво-Могилянської академії, які були родом з українських земель Речі Посполитої, внаслідок чого з майже 1000 студентів там залишилося всього 161. Посилювалася залежність української церкви від московської патріархії, що викликало невдоволення і протест не тільки серед українського духовенства, а й серед мирян. Починаючи з 1721 р., навіть Святе писмо заборонялося передруковувати з давніх книжок, виданих в Україні. Це дозволялося робити тільки з «московських».

Значним ударом царизму по автономії Гетьманщини було створення у травні 1722 р. Малоросійської колегії (1722 — 1727) — центрального органу російської колоніальної адміністрації у Лівобережній Україні. Вона мала перебувати у гетьманській столиці Глухові й складалася із 6 російських урядовців, прокурора та канцеляристів на чолі з бригадиром С.Вельяміновим. На неї покладалося ряд функцій, реалізація котрих фактично позбавляла гетьмана і тієї решти влади, яку він ще мав: 1) Малоросійська колегія мала наглядати за діяльністю гетьмана, генеральної і полкової старшини, встановленням і стягненням податків до царської казни, провіанту для російської армії та її розквартируванням в Україні; 2) контролювала роботу Генеральної військової канцелярії, роздачу земельних володінь офіцерам і старшинам; 3) була апеляційною установою у судових справах, які розглядалися в Генеральному військовому суді, полкових і місцевих судах Гетьманщини.

Підпорядкування практично всіх сторін державного життя Гетьманщини Малоросійській колегії лицемірно пояснювалося піклуванням Москви про

український народ. Старий гетьман не витримав такої наруги і помер влітку 1722 р.

3. Гетьман П. Орлик та його Конституція України.

Орлик Пилип Степáнович (11 (21) жовтня 1672^[1], Косу́та (Вілейський р-н Мінської обл. Білорусь) — 24 травня 1742, Ясси) — український політичний, державний і військовий діяч, Генеральний писар (1702-1709), Гетьман Війська Запорозького у вигнанні (1710-1742), поет, публіцист. Представник білоруського шляхетського роду Орликів (чеського походження), що користалися білоруським гербом «Новина» та писалися литвинами (білорусами). Один із упорядників «Договорів і постанов» — конституційного акту, який іноді називають «першою в світі Конституцією», фактично — козацького суспільного договору.

Основними пріоритетами зовнішньої політики Пилип Орлик уважав: необхідність шведської протекції з гарантією незалежності й територіальної цілісності України, встановлення міцного миру та військового союзу з Кримським ханством.

Законодавчу владу мав представляти парламент — Генеральна Рада, що складалася б з генеральної старшини, полковників, генеральних радників (делегатів від козацьких полків), полкової старшини, сотників та представників від Запорізької Січі. Передбачалося, що Генеральна Рада збиратиметься тричі на рік — у січні (на Різдво Христове), квітні (на Великдень) та жовтні (на Покрову). Між сесіями парламенту його повноваження виконував гетьман разом з Радою генеральної старшини. Вони уособлювали найвищу виконавчу владу. Щодо місцевої адміністрації, то вона була представлена виборними цивільними полковниками та полковою старшиною, сотниками, сотенною старшиною.

Орлик оперував двома категоріями держави: «панство» і «народ». «Панство» — це суверенна держава на чолі з монархом. «Народ» — населення певного політично окресленого територіального суб'єкта під владою монарха. Відповідно прогнозувалися правові стосунки двох типів: перший — «підданство», що виникає при завоюванні. Другий — «протекція», що виникає при добровільному входженні народу під владу монарха. Стосовно цього, Орлик уводить поняття «вільний народ» — населення певної території, що має права на самоврядування, договірні відносини з монархом та самовизначення у сенсі зміни монарха при невиконанні ним зобов'язань. При цьому суттєво обмежується політична роль монарха — його фактично виведено з політичної системи, він є лише гарантом її незмінності, а не чинником її регулювання.

Намагаючись завоювати собі підтримку, в 1710 році Пилип Орлик склав (згідно інших джерел схвалив) *«Пакти й Конституції прав і вольностей Війська Запорізького»* («лат. Pacta et Constitutiones legum libertatumque Exercitus Zaporoviensis»), уклав зі старшиною та запорожцями угоду — документ, який пізніше дістав назву Конституція Пилипа Орлика — так звана «Бендерська конституція», яку інколи вважають першою українською Конституцією, а також однією із перших конституцій у Європі. Нею він зобов'язався обмежити гетьманські прерогативи, зменшити соціальну експлуатацію, зберегти особливий статус запорожців і боротися за політичне й церковне відокремлення України від Московії у випадку, якщо він здобуде владу в Україні.

Створення цих документів вважається значною заслугою Пилипа Орлика в історії України.

4. Становище українських земель за гетьмана Д.Апостола і К.Розумовського.

Після смерті Петра I у січні 1725 року Данило Апостол був звільнений на початку 1725 року.

Докладніше: Обрання гетьманом Данила Апостола у Глухові

Влітку 1727 уряд Петра II, зважаючи на зростаючу напруженість російсько-османських відносин і підготовку нової війни, прагнув залучити на свій бік козацьку старшину. Імператор ліквідував першу малоросійську колегію і дозволив обрати нового гетьмана.

1 (12) жовтня 1727 року на генеральній раді у місті Глухові Апостола було обрано гетьманом. У 1728 році новообраний гетьман їздив на коронацію Петра II, де подав петицію про відновлення державних прав України на основі Березневих статей 1654. У відповідь на гетьманську петицію російський уряд видав так звані «Рішительні пункти» 1728 року, які, ставши своєрідною конституцією Гетьманщини, значно обмежували гетьманську владу і політичну автономію Лівобережної України.

Докладніше: [Рішительні пункти](#) та [Генеральне слідство про маєтності](#)

Зважаючи на реальні обставини, Апостол взявся за проведення ряду управлінських і соціально-економічних реформ, які значно упорядкували державне життя Гетьманщини:

1. У 1729—1731 роках було проведено так зване Генеральне слідство про маєтності. Під час проведення дослідження на основі документів і повідомлень старших людей було визначено і повернуто в державне користування рангові (державні) землі, які були безпідставно захоплені в приватне володіння.
2. Було проведено реорганізацію фінансової системи України, вперше встановивши точний бюджет державних видатків, які становили 144 тисячі карбованців.
3. Продовжував здійснювати судову реформу, розпочату Павлом Полуботком; в 1730 році видав «Інструкцію українським судам», де встановлювався порядок апеляції у судових справах.
4. Відстоювались інтереси української торгівлі у руслі вимог від російського уряду зміни дискримінаційної торговельної системи, запровадженої ще Петром I. На початку 1728 року Данило Апостол зібрав у Глухові представників купецтва і гостро поставив питання перед російським урядом про скасування заборони (ембарго) на експорт традиційних українських товарів — зерна, воску, шкіри, пряди та інше.
5. Незважаючи на опір російського уряду, було відновлено право гетьмана призначати Генеральну Військову Канцелярію та полковників.
6. Значно було зменшено кількість росіян у гетьманській адміністрації (натомість до влади прийшли вихідці з півдня — волохи та серби^[2]). Їм було заборонено купувати землі в Україні. Українські адміністративні органи отримали наказ про матеріальне сприяння тим з росіян, хто бажав виїхати з України. Кількість російських полків в Україні було обмежена до шести.
7. Київ з-під влади генерал-губернатора було переведено під юрисдикцію гетьмана. Під гетьманську владу були повернуті запорожці, які з 1708 року були змушені жити на території Кримського ханства. Вони отримали також право на заснування в 1734 році Нової Січі на річці Підпільній.

Данило Павлович Апостол помер і похований у селі Сорочинцях (тепер Великі Сорочинці Миргородського району Полтавської області) у зведеній за його кошти церкві Преображення Господнього.

Народився 18 березня 1728 року в Гетьманщині, в селі Лемеші Козелецької сотні Київського полку в сім'ї козака Григорія Розума. Старший брат його, Олексій Розумовський, 1731 року завдяки чудовому голосу потрапив до придворної капели в Петербурзі й став невдовзі фаворитом цариці Єлизавети, а після її вступу на престол 1741 року дістав від неї високі чини камергера та генерал-поручика і 1742 року таємно обвінчався з нею. Олексій Розумовський мав великий вплив при імператорському дворі й домогся багатьох пільг для козацької старшини, сприяв відновленню гетьманства на Лівобережній Україні. Саме Олексій Розумовський 1742 року забрав свого брата Кирила в Петербург, де він виховувався під опікою О.Сумарокова та І.Єлагіна.

За допомогою брата [Олексія](#) був викликаний з рідного села Лемеші до [Санкт-Петербурга](#), звідки посланий був, під опікою ад'юнкта Академії Наук [Григорія Теплова](#), на навчання за кордон ([Німеччина](#), [Франція](#), [Італія](#)), де перебував у 1743–1745 рр. У 1743–1745 роках навчався в університетах [Кенігсберга](#), [Берліна](#), [Геттінгена](#), [Страсбурга](#) під керівництвом відомих вчених Ейлера та Штрुбе. У червні 1744 року разом зі старшим братом був удостоєний графського титулу.

1744 року Імператриця Єлизавета Петрівна під час відвідин Києва обрала місце, де згодом буде збудовано [Маріїнський палац](#) за проектом [Бартоломео Растреллі](#) саме для графа Розумовського.

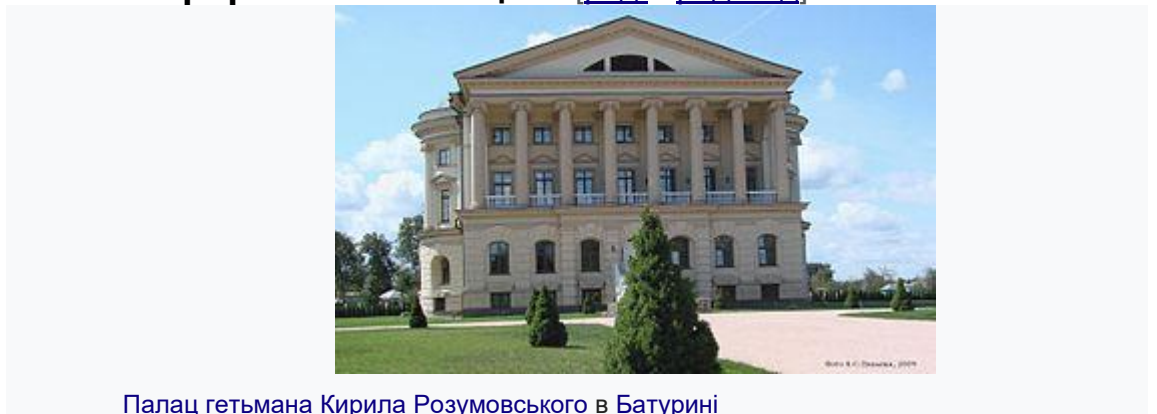
Після повернення з-за кордону 1745 року одержав чин дійсного камергера. Маючи гарну зовнішність, чудову освіту та приємні манери, швидко завойовує високий авторитет у імператорському дворі. Повернувшись до Петербурга, 1745 р. був призначений президентом Російської Академії Наук (1746).^[1] 1746 року одружився з родичкою імператриці [Єлизавети I](#), [Катериною Нарішкіною](#).

У 1746 року 18-річного Розумовського призначено президентом Петербурзької Академії наук. Ідучи назустріч проханням Олексія Розумовського та козацької старшини, Єлизавета Петрівна відновила [гетьманство](#), скасоване після смерті гетьмана Данила Апостола 1734 року.

5(16).V.1747, на домагання козацької старшини, підтриманої Олексієм Розумовським, імператриця Єлизавета I Петрівна іменним указом [«Про Буття в Малоросії гетьманові за колишніми норовами і звичаями»](#) відновила гетьманат.

На Глухівській раді в лютому 1750 року за вказівкою імператриці гетьманом Лівобережної України обрано Кирила Розумовського. Однак самого Кирила на церемонії не було, він не захотів їхати зі столиці в провінцію. Лише в 1751 р., за суворим наказом імператриці [Єлизавети](#), гетьман поїхав у [Глухів](#).

Реформа Гетьманщини[ред. • ред. код]

[Палац гетьмана Кирила Розумовського в Батурині](#)

Кирило Розумовський намагався перебудувати [Гетьманщину](#) на європейський лад. У процесі цієї перебудови виявилися дві головні політичні течії серед вищої козацької старшини. Одна з них, консервативна (речниками її були [генеральний писар Андрій Безбородько](#) й [генеральний підскарбій Михайло Скоропадський](#)), намагалася, зберігаючи традиційний козацький устрій Гетьманщини, наблизити його до [шляхетського](#) ладу [Речі Посполитої](#). За гетьманування Кирила Розумовського Гетьманщину було поділено на повіти, запроваджено систему шляхетських судів — земських, ґродських і [підкоморських](#) (1760–1763), [війтівські](#) посади у великих містах передано до козацької старшини. Поширилися політичні права старшини, яка частіше брала участь у старшинських з'їздах, «зібраннях», а згодом (1763–1764) у «Генеральному зібранні» в Глухові для обговорення важливіших справ і проектів державних реформ. Термін «шляхетство» став офіційною назвою козацької старшини. Поруч з тим ішов процес обмеження прав посполитих, але одночасно було відкрито ширший доступ до старшини представникам некозацьких верств (духовенство, міський патриціат тощо).

Друга політична течія, до якої належали здебільшого представники молодшої старшинської інтелігенції, що здобували часто високу освіту в Західній Європі (речником їх були брати [Туманські](#), зокрема [Василь](#), майбутній генеральний писар), шукала зразків для державної перебудови своєї країни на Заході й воліла встановити в Україні (в дусі освіченого [абсолютизму](#)) гетьманську монархію, спадкову в роді [Розумовських](#), але з

наданням їй певних конституційних форм парламентарного типу («Генеральні зібрання»). Ця течія набрала більшого впливу на початку 1760-х рр., коли вона [1764](#) року (мабуть, за згодою К.Розумовського) зробила спробу висунути свої домагання не лише в Україні (в тогочасних російських документах - [Малоросії](#)), але й перед російським урядом.

Це пожвавлення політичного життя й думки у Гетьманщині було пов'язане з діяльністю самого К. Розумовського. Він намагався — але без успіху — дістати право дипломатичних зносин, дбав про розвиток української торгівлі й промисловості, розпочав широку програму «національних строєній» (у зв'язку з проектом перенесення столиці до [Батурина](#) — цими заходами керував [Григорій Теплов](#)), реформував козацьке військо («воїнська екзерциція», за проектом полковника лубенського [Івана Кулябки](#) та інші заходи), планував відкриття університету в Батурині, сприяв розвитку української науки (зокрема історії), літератури й мистецтва.

5. Остаточна ліквідація Гетьманщини. Втрата автономії.

Ліквідація автономії Гетьманщини — адміністративна [реформа](#) уряду [Російської імперії](#), проведена у 1764–1765 рр. та націлена на ліквідацію автономії [Гетьманщини](#). Протягом 18 століття Гетьманщина поступово втратила політичну і економічну автономію. [1764](#) року наказом імператриці [Катерини II](#) інститут гетьмана було скасовано, а ще через рік Гетьманщину реформовано в [Малоросійську губернію](#).

Передумови[\[ред. • ред. код\]](#)

- [1715](#) — ліквідація виборності посад.
- [1722](#) — [Малоросійська колегія](#) (перша)
- [1723](#) — Арешт [Полуботка](#)
- [1728](#) — [Рішительні пункти](#) (Апостол)
- [1734](#) — [Правління гетьманського уряду](#) (Шаховський)
- [1750](#) — відновлення гетьманства (Розумовський)
- [1754](#) — ліквідація українсько-російського митного кордону
- [1764](#) — ліквідація гетьманства, [друга Малоросійська колегія](#)

У 1734–1750 рр. в Гетьманщині діяло [Правління гетьманського уряду](#). Справи Гетьманщини були передані до Сенату. Подальший наступ на автономні права Гетьманщини продовжувався. У 1734 р. були конфісковано давні документи Києва, заохочувалися шлюби між українцями та росіянами. У 1744 р. кодифікаційна комісія прийняла кодекс законів «Права за якими судиться малоросійський народ», який готувався з 1728 р. У 1735–1739 р. під час російсько-турецької війни українські землі були знекровлені, зазнали великих людських та матеріальних втрат.

За гетьманування К. Розумовського зміцнилися позиції старшини, яка поступово перетворюється на шляхетський стан. Роль старшини зростає. Це була доба її політичного панування в Гетьманщині. Часто проводилися старшинські з'їзди. К. Розумовський часто бував в Петербурзі, тому його заміняла генеральна старшина.

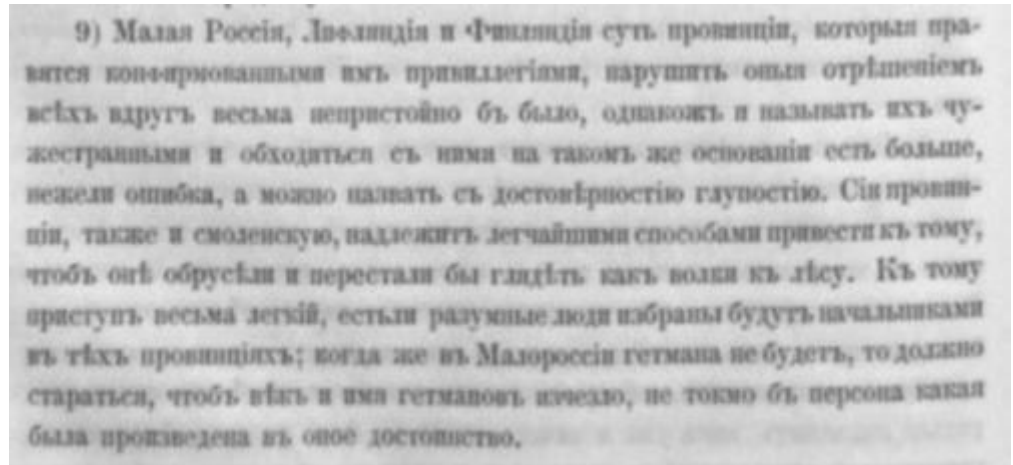
У 1763 р. в Глухові старшинська рада розробила петицію про повернення колишніх вольностей і створення в Гетьманщині шляхетського парламенту. К. Розумовський звернувся до Катерини II з пропозицією зробити посаду гетьмана спадковою в його роді. Але 10 листопада 1764 р. гетьманство в Україні було скасоване.

Ліквідація[\[ред. • ред. код\]](#)

«В 1764 році цариця наказала [Розумовському](#) зректися гетьманства, й він це виконав. Влада від гетьмана перейшла знову в руки Малоросійської Колегії із генерал–губернатором [Рум'янцевим](#) на чолі. На заходи козацької старшини вибрати нового гетьмана цариця відповіла інструкцією, „щоб навіть сама назва гетьмана зникла, а не то, щоб якусь особу вибрати на таке становище“». ^[1]

Управління Гетьманщиною перейшло до [II Малоросійської колегії](#), яку очолив [генерал-губернатор Петро Рум'янцев](#), який від Колегії був незалежний, підпорядкований Сенату та імператриці.

Управління Гетьманщиною здійснювала канцелярія Малоросійського генерал-губернатора, яка керувала Малоросійською колегією, полковими та сотенними канцеляріями та судами всіх типів та рівнів. Головним завданням була остаточна ліквідація автономії Гетьманщини, але поступово і обережно.

У «Секретній настанові» князеві [Вяземському](#)^[ru] при призначенні його на посаду [генерал-прокурора](#)^[ru] [Сенату Катерина II](#) вказувала: «[Мала Росія](#), [Ліфляндія](#) та [Фінляндія](#) — це провінції, що правляться дарованими їм привілеями, порушити ці привілеї відразу було б незручно, але не можна вважати ці провінції за чужі і поводитись з ними як з чужими землями — це був би явний нерозум. Ці провінції, так само як [Смоленщину](#), треба легкими засобами привести до того, щоб вони [обрусіли](#) і перестали дивитися, як вовки до лісу»^{[2][3][4][1]}

Малая Россия, Лифляндия и Финляндия суть провинции, которые правятся подтвержденными им привилегиями, и нарушить оные отрешением всех вдруг весьма непристойно б было; однако ж, и называть их чужестранными и обходиться с ними на таком же основании есть больше, нежели ошибка, а можно назвать с достоверностью глупостью. Сии провинции, также и Смоленскую, надлежит легчайшими способами привести к тому, чтоб они обрусели и перестали бы глядеть как волки к лесу. К тому приступ весьма легкий, если разумные люди избраны будут начальниками в тех провинциях; когда же в Малороссии гетмана не будет, то должно стараться, чтоб [во]век и имя гетманов исчезло, не токмо б персона какая была произведена в оное достоинство.

Секретнейшее наставление князю Александру Вяземскому^[5]

Сборник Императорского Русского исторического общества. Т. 7.^[6] СПб., 1871. — С. 348 ^[7]

Подальші події^[ред. • ред. код]

У 1781 р. було скасовано полковий адміністративний устрій Гетьманщини та було утворено намісництва. «В 1781 р. Гетьманщину поділено на три намісництва (губернії): [Київське](#), [Чернігівське](#) і [Новгород-Сіверське](#), що разом творили [Малоросійське генерал-губернаторство](#)»^{[3][8]}.

У 1783 р. було скасоване козацьке військо, замість якого створювалися десять карабінерних, кавалерійських полків. Тим самим автономію Гетьманщини по суті було ліквідовано, а 3 травня 1783 р. запроваджувалося [кріпосне право](#) в Гетьманщині та Слобожанщині.

4. Зруйнування Запорізької Січі і подальша доля українського козацтва.

Передумови ліквідації^[ред. • ред. код]

Вже в другій чверті XVIII століття було зрозуміло, що російська влада не має жодних намірів щодо збереження української автономії, передбаченої ще [Березневими статтями 1654](#) року. Після палацового перевороту 1762 року на московський імператорський престол зійшла [Катерина II](#), дружина [імператора Петра III](#), яка одразу спрямувала всі зусилля на посилення влади самодержавства у величезній імперії. Важливим аспектом у політиці імператриці стало так зване «зросійщення ополочених окраїн» (під «окраїнами» царизм вбачав українські та білоруські землі). Такі плани Катерини II не передбачали ні існування козацької держави [Гетьманщини](#), ні козацьких вольностей, ні Запорізької Січі.

Коли 1764 року було ліквідовано [Гетьманщину](#), а ще через рік — [полково-сотенний устрій на Слобожанщині](#), останнім оплотом української свободи залишалася [Запорізька Січ](#), яку в панівних колах Росії бачили як «кубло бунтівників та бандитів». Московська влада лише чекала слушної нагоди для ліквідації козацької вольниці.

Ліквідація Січі[[ред.](#) • [ред. код](#)]

«Зруйнування Січі» [С.Чайка](#) 2001 р.

Така нагода припала на [1775](#) рік, коли закінчилася [Російсько-турецька війна \(1768—1774\)](#), яку Москві допомогли виграти запорожці, і козаки стали непотрібні. 23 квітня 1775 року на раді при імператорському дворі прийнято рішення про ліквідацію Січі. На початку червня 1775 року російські війська під командуванням російського генерала сербського походження [Петра Текелія](#), які поверталися з османського походу, раптово оточили Січ. Козаки не чекали на такий розвиток подій, а тому на Запоріжжі тоді перебувало зовсім мало вояків. На самій Січі в той час перебувало лише декілька тисяч запорожців, решта після завершення війни роз'їхалась по паланках і зимівниках. Натомість під командуванням Петра Текелія перебували значні сили: 10 піхотних і 13 донських козацьких полків, 8 полків регулярної кінноти, посиленої 20 гусарськими і 17 пікінерськими ескадронами. Петро Текелія оголосив імператорський указ про ліквідацію Запорозької Січі. Січовому товариству, зважаючи на аж надто нерівні сили, нічого не залишалось, як здатися на волю переможців. Всім було зрозуміло що опір кількох тисяч оточених запорожців буде марним, а прорив інших козацьких військ до оточеної Січі був майже неможливим в силу багатьох причин. Серед цих причин і велика чисельність російського війська і те що майже вся козацька старшина перебувала на Січі в результаті чого козаки що не були в оточенні залишилися без командування ^[1].

На Січі зібралася рада на чолі з кошовим отаманом [Петром Калнишевським](#), лунали запеклі суперечки у намаганні знайти вихід з безнадійної ситуації в якій опинилося Запорізьке козацтво. Рада вирішила не проливати християнської крові та добровільно склала зброю перед московитами. Крім того козаки побоювалися в разі опору кривавої помсти козацьким сім'ям, на Січі ще були старі козаки які пам'ятали події 1709 року, коли [Петро I](#) провів жорстоку [каральну експедицію на Україну](#), в тому числі сумнозвісну [батуринську різанину](#) яка стала розв'язкою тих жахливих подій. Запорозькі козаки брали участь в багатьох походах Російської армії і були свідками жорстокості російських військ при штурмах ворожих поселень. Як згадували учасники подій на Січі "[Характерники](#) зовсім не хотіли здаватися Катерині, та інші козаки сказали: "Ні, братця, у нас є батьки й діти: москаль їх виріже. Взяли та й здалися"^[2].

[16 червня](#) 1775 року російськими військами було повністю зруйновано Січ, а все майно та козацькі архіви було вивезено до [Петербурга](#). Козацьку старшину та кошового отамана Петра Калнишевського звинуватили у зраді та засудили до каторги. Сумним фактом було те що в знищені Січі прийняли активну участь [донські козаки](#), вони не знали жодного жалю до домівки їх українських "побратимів". Але не дивлячись на таку старанність в справі виконання розпорядження Катерини II, вони самі на початку 1790х потрапили в її жорстоку опалу, в них були відібрана більша частина споконвічних земель, велика частина донських козаків була переселена в віддалені регіони Росії. Їхня старшина репресована. Лише [3 серпня 1775](#) року імператриця Катерина II видала спеціальний [маніфест](#), який офіційно сповіщав про причини ліквідації Січі. У цьому документі козацька-лицарська Січ зображувалася як «кубло пияк та розбишак», які жили в неучтві та заважали царизму вести торгові та культурні зв'язки з сусідами. Про пролиту козацьку кров за царську Росію в ньому не було ні слова.

Наслідки ліквідації Запорізької Січі[[ред.](#) • [ред. код](#)]

Незадовго до руйнування Січі, козацький флот майже всім складом був переведений на [Дунай](#). Османський султан виділив козакам під [Задунайську Січ](#) острів святого Юрія з Сулинським і Георгіївським гирлами Дунаю та видав клейноди — булаву, бунчук, печатку та висвячену Константинопольським патріархом корогву.

Організація й швидке зміцнення Задунайської Січі викликало все більші симпатії в українського населення і унеможливлювало участь у війні українців на стороні Росії. Таким чином руйнація Запорізької Січі та утворення непідконтрольної Петербургу Задунайської Січі призвели до того, що південно-західні кордони Російської імперії виявились безборонними. [31 жовтня 1776](#) року [Потьомкін](#) про це доповідав Катерині II.

Спроба утримати козаків від еміграції за Дунай та на Забужжя не дала результатів. Тоді Катерина II [5 травня 1779](#) року і [27 квітня 1780](#) року видала маніфести з проханням до козаків повернутися у рідний край, обіцяючи дати кожному з них землю і службу за російськими чинами. Ці заклики також не дали результатів.

[Задунайська Січ](#) з перервами та численними переїздами з місця на місце проіснувала до [1828](#) року. Січ же Запорізька залишилась в пам'яті українців на віки.